

AYDIN VE YÖRESİ AĞIZLARINDA GEÇMİŞ ZAMAN İŞLEVIYİLE KULLANILAN BİR YAPI: {-Ip-durur}

*Ali İhsan YAPICI**

ÖZET

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde, zaman kavramını karşılamak için eklerden ve birleşik yapılardan faydalanılmıştır. Bazen de Eski Türkçe dönemindeki şimdiki zaman ifadesinde olduğu gibi, bazı zaman kavramlarının başka bir zaman ekiyle ifade edildiği bilinmektedir. Bu süreçte belli bir zamana hasredilen ekler yanında, zarf-fiil ekiyle anlam boşalmasına uğramış yardımcı fiillerin (tasvir fiilleri) oluşturduğu yapılar da zaman ifade etmek için kullanılmıştır. Söz konusu yardımcı fiillerden biri de *dur-* (<ET *tur-*) fiilidir. Bu fiilin, {-A}, {-İ} ve {-Ip} zarf-fiil ekleriyle teşkil ettiği yapılar, tarihî ve çağdaş lehçelerde şimdiki zaman kavramını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Nitekim bazı çağdaş lehçelerde hece düşmesine uğrayarak şimdiki zaman eki hâline gelen bu yapı, Harezmi Türkçesi döneminden itibaren öğrenilen geçmiş zaman işleviyle de kullanılmıştır. Günümüzde, başta Türkmen Türkçesi olmak üzere çeşitli lehçelerde öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelen bu yapı, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı ağızlarda da varlığını sürdürmektedir. Ancak, Anadolu sahasındaki diğer ağız bölgelerinde bu yapının geçmiş zaman işlevinde kullanılışıyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Aydın ve yöresi ağızları üzerine yaptığımız çalışmada, söz konusu yapının hem öğrenilen geçmiş zaman hem de görülen geçmiş zaman işleviyle kullanıldığını tespit ettik. Bu çalışmada, {-Ip-durur} yapısının tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımı ele alınacak ve söz konusu yapının Aydın ve yöresi ağızlarındaki örnekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ağız, zaman eki, geçmiş zaman.

A STRUCTURE THAT IS USED WITH THE FUNCTION OF PAST TENSE IN THE DIALECTS OF AYDIN AND OF ITS DISTRICTS: {-Ip-durur}

ABSTRACT

Suffixes and compound verb structures have been used, so to meet the meaning of tense concept in historical and contemporary dialects of Turkish. And sometimes as in the statement of continuous tense in the ear of Old Turkish, it's known that some tense concepts are expressed via different tense suffix. In this process, along with the suffixes that are confined to a certain tense, also the structures consisting from auxiliary verb, which lost its meaning with verbal

* Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: yapici75@hotmail.com

adverb suffix, are used to determine the tense. One of these auxiliary verbs is *dur-* (< *tur-*). Structures, which this verb forms with the verbal adverbs suffixes {-A}, {-I} and {-(I)p}, are used to meet the meaning of continuous tense in historical and contemporary dialects. Thus this structure which in some contemporary dialects becomes a present continuous tense suffix by sustaining haplology has also been used with the function of past tense since the era of Khorezmian Turkic language. This structure which becomes a past tense suffix in various dialects – Initially Turkmen Turkic language – continues to exist in some dialects in Eastern Anatolia Region today. But no info exists as to the use of this structure as past tense in other regions of dialect in Anatolian area. We determined in the study we conducted upon the dialects of Aydın and of its districts that this structure has the function of being both past tense and perfect tense. In this study, the usage of the structure of {-Ip-durur} in the historical and contemporary dialects will be dealt with and the samples of this structure in the dialects of Aydın and of its districts will be dwelled upon.

Key Words: Dialect, tense suffix, past tense.

1. {-Ip-durur} Yapısının Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki İşlevinde Kullanılışı

Türkçenin tarihî dönemlerinde zaman kavramlarını karşılamak üzere ekler dışındaki bazı yapılardan faydalandığı bilinmektedir. Söz konusu yapılardan biri de {-Ip} zarf-fiil eki almış asıl fiil ile geniş zaman çekimindeki *dur-* (<ET *tur-*) tasvir fiilinin birleşmesi sonucunda oluşan {- (I)p-durur} yapısıdır. Hem şimdiki zamanda süreklilik bildirmek hem de geçmiş zaman ifade etmek amacıyla kullanılan bu yapı, öğrenilen geçmiş zaman işleviyle ilk defa Harezmi Türkçesi döneminde kullanılmıştır. Bu saha üzerinde önemli çalışmaları bulunan János Eckmann, Harezmi Türkçesinde geçmiş zaman ifade eden bu yapının, birinci ve ikinci şahıslarda genellikle {*tur/turur*} olmadan {-p} şekliyle kullanıldığını söylemiştir (1988b: 206).

Aynı yapıya tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de rastlanmaktadır (Gabain 1988: 103). Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanı ifade eden bu yapının, *Codex Cumanicus*'ta {-p *turur*}, {-p *tur*}, {-p} şekilleriyle çekimlendiğini söylemiştir (1994: 124). Omeljan Pritsak da *Kıpçakça* adlı çalışmasında birleşik geçmiş zaman adını verdiği bu yapı için *käl-ip tir män* “geldim, gelmişim” örneğini göstermiştir (1988a: 120). *Ermeni Kıpçakçası* adlı çalışmasında da birleşik geçmiş zaman terimini kullanan Pritsak, *ogurla-p tur* “çalı, çalmış”, *ayt-ip tir* “dedi, demiştir” ve *sat-ip tur* “sattı, satmıştır” örneklerini vermiştir (1988b: 127). Bu örnekler, söz konusu yapının hem bilinen hem de öğrenilen geçmiş zaman işleviyle kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu yapı, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonuyla kullanılmıştır. Mecdut Mansuroğlu, *Eski Osmanlıca* adlı çalışmasında zarf-fiillerin kullanılışlarından bahsederken, bu yapının yer yer geçmiş zaman ifadesi de olan bir süreklilik ifade ettiğini; bazı örneklerde ise bu yapıdaki *durur/dur* kısmının düştüğünü söylemiş ve *öl-üp män idüm* “ölmüştüm”, *kal-up-tı*¹ “kalmıştı” örneklerini vermiştir (1988: 268-269). Muharrem Ergin de bu

¹ Bu örnek, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi şeklinde anlamlandırılmıştır. Ancak, burada geniş zaman eki almış *dur-* yardımcı fiili, hece düşmesine uğrayarak ekleşmiş ve uyuma girmiştir. Bu ek, son ses durumundaki /r/ ünsüzünün

dönem metinlerinde geçmiş zamanı karşılamak için {-Ip} zarf-fiilinin kullanıldığını; bu şeklin *durur* yardımcı fiilinin düşmesi neticesinde oluştuğunu; üçüncü şahıs çekimlerinde ise yardımcı fiilin genellikle korunduğunu söylemiştir (1993: 285). Gürer Gülsevin de söz konusu yapının Eski Anadolu Türkçesi döneminde öğrenilen veya farkına varılan geçmiş zamanı ifade ettiğini söylemiştir (2004: 123).

Aynı yapının, Çağatay Türkçesi metinlerinde de öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir. János Eckmann, geçmiş zamanı ifade eden bu yapının, söz konusu dönemde birinci ve ikinci şahıslarda genellikle {*tur / turur*} olmadan {-p} şekliyle kullanıldığını söylemiştir (1988a: 138).

Tarihî lehçelerde öğrenilen geçmiş zamanı ifade eden bu yapı, çağdaş Kıpçak lehçelerinde de aynı fonksiyonla kullanılmaya devam etmektedir. Söz konusu yapı, Kazak Türkçesinde birinci ve ikinci şahıslarda {-p} şekliyle, üçüncü şahıslarda {-ptı} şekliyle kullanılmaktadır. Birinci şahıs çekimlerinde şahıs ekinin ilk ünsüzü ilerleyici benzeşmeyle /p/ sesine dönüşmektedir (Öner 1998: 157-158; KTLG I 2006: 77-78; Serebrennikov 2011: 165). Kırgız Türkçesinde birinci ve ikinci şahıs çekimleri {-p}, {-pır}, {-ptır} şekilleriyle, üçüncü şahıs çekimleri ise {-pır}, {-ptır} şekilleriyle yapılmaktadır (Öner 1998: 157-158; KTLG I 2006: 75-76). Tatar Türkçesi yazı dilinde bulunmayan bu yapı, Mişer, Nokrat, Sérğaç, Melekes, Kuznetsk, Hvalin gibi ağzılarda sadece birinci ve ikinci şahıs çekimlerinde {-p} şekliyle yaşamaktadır (Öner 1998: 157; Serebrennikov 2011: 165). Nogay Türkçesinde birinci ve ikinci şahıs çekimleri {-i)p}, {-i)p} şekilleriyle; üçüncü şahıs çekimleri ise {-i)ptı}, {-i)ptı} şekilleriyle yapılmaktadır (KTLG I 2006: 74-75; Serebrennikov 2011: 165). Bu yapının Karakalpak Türkçesindeki kullanımı da Nogay Türkçesinde olduğu gibidir. Her iki lehçede de Kazak Türkçesindeki gibi birinci şahıs eklerinin ilk ünsüzü /p/ sesine dönüşmektedir (KTLG I 2006: 75, 77). Karaçay-Malkar Türkçesinde ünlü uyumlarına tabi olan bu yapı, birinci ve ikinci şahıs çekimlerinde {-I)p} şekliyle; üçüncü şahıs çekimlerinde ise {-I)pdı} şekliyle kullanılmaktadır (KTLG I 2006: 73).

Söz konusu yapıya Karluk grubu lehçelerinde de rastlanmaktadır. Volkan Coşkun, Özbek Türkçesinde duyulan geçmiş zamanın üç şekilde ifade edildiğini; bu şekillerden birincisinin {-i)b} zarf-fiil ekiyle oluşturulduğunu; bu ekin kabullenme, bir sonuca varma veya üçüncü şahsın söylediklerine dayanarak anlatma bildirdiğini söylemiştir. Geçmişte başlayıp gelecek zamana kadar uzayan iş veya oluşları anlatmak için elverişli olan bu ekin, konuşucunun başından geçen olayları hikâye şeklinde anlatabilmesine imkân sağladığını da belirtmiştir (2000: 136). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil Basit Çekim* adlı çalışmada söz konusu yapının Özbek Türkçesindeki durumu ele alınırken birinci ve ikinci şahıslarda {-i)b}, üçüncü şahıslarda {-i)bdi} şekliyle kullanıldığı ve bu yapıdaki ünlünün daima ince olduğu ifade edilmiştir (2006: 71). Aynı çalışmada, bu yapının Uygur Türkçesinde birinci ve üçüncü şahıslarda {-i)ptı}, {-u)ptı}, {-ü)ptı}, {-i)ptı}, {-u)ptı}, {-ü)ptı} şekilleriyle; ikinci şahıslarda ise {-i)p}, {-u)p}, {-ü)p} şekilleriyle kullanıldığı dile getirilmiştir (2006: 72-73). Son sesinde /l/ ünsüzü bulunan fiillere getirildiğinde, fiilin son sesindeki bu ünsüz düşmektedir (KTLG I 2006: 73; Serebrennikov 2011: 165).

Aynı yapıya Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Tuva Türkçesi gibi Kuzey-doğu grubu Türk lehçelerinde de rastlanmaktadır. Bu yapının iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmesi bakımından diğer lehçelerden ayrılan Altay Türkçesinde, çoğunlukla {-i)ptır}, {-i)ptır}, {-u)ptır}, {-ü)ptır} şekilleri kullanılmaktadır. Ancak, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra zarf-fiil ekinin düşürüldüğü ve söz konusu yapının {-tır}, {-tır} şekillerine dönüştüğü görülmektedir

düşmesiyle {-pdı} şekline dönüşmüştür. Kazak Türkçesindeki {-ptı} şekli ve Azeri Türkçesindeki {-pdı} eki, bu yapının hikâye birleşik çekimi olmadığını göstermektedir. Yazarın aynı yerde vermiş olduğu *bas-up-dı* “bastı” örneği de bu düşüncemizi desteklemektedir.

Turkish Studies

(KTLG I 2006: 78-79, 90). Bu kullanım, Hakas Türkçesinde daha kurallı hâle gelmiştir. Ünlüyle biten fiil tabanlarından sonra {-ptır}, {-ptir} şekilleriyle kullanılan bu yapı, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra daima {-tır}, {-tir} şekillerine dönüşmektedir (KTLG I: 2006: 79, 90). Tuva Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak {-(I)p-tır} şeklinde kullanılan bu yapı, diğer lehçelerden farklı bir biçimde şahıs zamirleriyle çekimlenmektedir. (KTLG I: 2006: 69, 80-81).

Aynı yapı, Oğuz grubu lehçelerinde de öğrenilen geçmiş zaman ifadesiyle kullanılmaktadır. Ayşe İlker, Batı grubu yazı dillerinde öğrenilen geçmiş zaman için üç ek kullanıldığını; bunlardan ikincisinin {-Ib} ve {-Ipdır} olmak üzere iki varyantı bulunduğunu söylemiştir. Azeri Türkçesinde {-mIş} ekinin de bulunduğunu belirten İlker, bu yapının birinci şahıslarda kullanılmadığını; diğer şahıslarda da çoğunlukla {-Ib} şeklinin tercih edildiğini dile getirmiştir (1997: 101). Azeri Türkçesinde ünlü uyumuna tabi olan bu yapı, ünlüyle biten fiil tabanlarına da /y/ yardımcı ünsüzüyle bağlanır (KTLG I 2006: 69). Söz konusu yapı, Türkmen Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonuyla kullanılmaktadır (Kara 2012: 125). Ayşe İlker, Türkmen Türkçesinde asıl öğrenilen geçmiş zaman ekinin {-Ipdır} şekli olduğunu; {-mIş / -mIş} ekinin özel hâllerde ve nadiren kullanıldığını söylemiştir (1997: 101). Türkmen Türkçesinde ikinci şahıs çekimleri, hem {-Ipdır} hem de {-Ip} şekliyle yapılabilmektedir (KTLG I 2006: 70). Hidayet Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi* adlı çalışmasında, söz konusu yapıdan kısaldığı belli olan {-Ip} ekinin Irak Türkmen Türkçesinde ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonuyla kullanıldığını söylemiştir (1996: 392). Sevi Özışık, *Muğla İli Ağızlarının Türkmen Türkçesi Ağızlarıyla Karşılaştırılması* adlı doktora tezinde Türkmen Türkçesinde {-mIş} ekinin kullanılmadığını; öğrenilen geçmiş zaman kavramının, hem yazı dilinde hem de ağızlarda {-Ip dır} yapısıyla ifade edildiğini dile getirmiştir (2007: 257). R. Nepesova da Türkmen Türkçesindeki öğrenilen geçmiş zamanı “*Ekleri -ıpdır/-ıpdır, -updır/-üpdır'dır. Olayı anlatan kişinin içinde olmadığı veya konuşma anında unuttuğu ve başka şahısların anlattığına göre anlatmaya veya hatırlamaya çalıştığı geçmişte olmuş bir olayı bildirir.*” diye tarif etmiştir (2004: 283).

Görüldüğü gibi hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde özellikle yardımcı fiilin düşürülmesi gibi bazı değişikliklere rağmen aynı işlevde kullanılan bu yapı, Azeri sahasına yakın bölgelerdeki bazı Anadolu ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Ancak, bu ağızlarda da yardımcı fiilin düşürüldüğü ve söz konusu yapının sadece ikinci ve üçüncü şahıslar için kullanıldığı görülmektedir (Ercilasun 2002: 115; Zülfikar 1992: 19; Efendioğlu 2009: 883; Kavaklıçesme 2010: 233). Ayrıca, bu yapıdaki {-(I)p} zarf-fiil ekinin ünsüzü de sızıcılaşarak /f/ sesine dönüşmüştür (Ercilasun 2002: 115; Zülfikar 1992: 18). Hamza Zülfikar, yapılan çalışmalardan hareketle öğrenilen geçmiş zaman işleviyle kullanılan bu ekin batıdaki sınırını Erzurum olarak belirlemiştir. Zülfikar, ekin Anadolu sahasındaki kullanım alanının sınırlarını ise şu şekilde çizmiştir. “*Bu durum karşısında b, -p < -f morfeminin belirsiz geçmiş zaman anlamında kullanılışının alanları, Türk sınırından ele alırsak kuzeyde Çıldır, Arpaçay havalisinden başlayıp Kars ve ilçeleri Selim, Sarıkamış'ı da içine alarak Aras nehri vadisini takip ederek Tuzluca, Kağızman ve Iğdır'a uzanır. Bu bölgeden sonra b, -p < -f serpintiler halinde Bulanık'a ve Van Gölü'nün kuzey kıyılarına erişir.*” (1992: 18). Aydın ve Yöresi Ağızları adlı çalışmamızda, aynı yapının öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmek için kullanıldığını tespit ettik.

Batı Türkçesinin tarihî metinlerinde bulunan, ancak işlekliliğini kaybederek Türkiye Türkçesi yazı dilinde tamamen kaybolan bu yapının bazı ağızlarda canlı bir şekilde kullanılması, eskicil yapıların herhangi bir ağız bölgesinde korunmuş olabileceğini göstermektedir (Ay 2009: 75). Ayrıca, ağırlıklı olarak çağdaş lehçelerde karşımıza çıkan bu yapının bazı Anadolu ağızlarında kullanılıyor olması, hem ağızların hem de Türkiye Türkçesinin diğer lehçelerle bağlarını göstermesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir (Akar 2003: 139; Akar 2004: 56-57; Akar 2007: 52).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Aslen geçmiş zamanda gerçekleşen bir hareketin başkasından öğrenildiğini veya sonradan fark edildiğini bildiren {-Ip-durur} yapısı, geçmişte cereyan ettiği hâlde tesiri konuşma anına kadar devam eden iş, oluş veya hareketleri ifade etmek için de kullanılabilir (Eckmann 1988a: 139; Coşkun 2000: 136; Gülsevin-Boz 2004: 119). Bu durum, söz konusu yapının daima şimdiki zaman kavramını karşıladığı izlenimi verebilir. János Eckmann, bu duruma işaret ederek {-Ip-durur} yapısıyla çekimlenmiş bazı fiillerin şimdiki zaman şeklinde tercüme edildiğini vurgulamıştır (1988a: 139). Nitekim aynı yapı, Batı Anadolu ağzlarında şimdiki zaman kavramını ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu yapının şimdiki zamanı mı yoksa geçmiş zamanı mı ifade ettiğini tespit etmek için metnin bağlamına bakmak gerekir. İkisi arasındaki fark, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin gerçekleşme zamanıdır. Öğrenilen geçmiş zamanda fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareket, konuşma anından önceki bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Etkisi konuşma anına kadar devam etse de şimdiki zaman olarak değerlendirilemez. Şimdiki zaman ifadesinde ise geçmişte başlayan iş, oluş veya hareket konuşma anında da gerçekleşmeye devam etmektedir. Aşağıdaki örnekleri bu açıdan ele aldığımızda, cümledeki çekimli fiilin geçmişteki bir zaman diliminde gerçekleştiği görülmektedir².

*türküyenin her yanına yürük **dağlıp-duru**. bi yürük sarıgécili varımış, garatākāli varımış. (Zeynep Tanır-Karaçakal Köyü/Yenipazar)*
“Yörükler Türkiye’nin her tarafına **dağılmış**. Sarıkeçili, Karatekeli yürükleri varmış.”

*bu dedemgilē kemēden gālmış. ondan keme□ler gālmış. burası, kemerler. kemē bu hanı gōdūy kemē vā ya. kemer, çini kemer□ni biliyosunđū heralde. hā iş□. odan **gālip-duru**, kemē dāresinden. (Nurşen Sever-Tatarmemişler Köyü/Çine)*
“Dedemler Kemer’den gelmiş. [Mahallenin adı] o sebeple Kemerler [diye] kalmış. Burası Kemerler [mahallesi]. Hani [Çine’den gelirken] gördüğün Kemer var ya. Çine Kemerini biliyorsundur herhalde. [Dedemler], işte oradan, Kemer deresinden, **gelmiş**.”

*bu köğ üç sefer yakılmış yonan tarafında□. şu binānuş altı dāhi **yakılıp-durūydu** burası. gāzıldında bütün esgi şeyler çıkTı burdan. (İbrahim Akkan-Dampınarı Köyü/Germencik)*
“Bu köy, Yunanlılar tarafından üç defa yakılmış. Şu binanın altı dahi **yakılmıştı**. Kazıldığı zaman oradan birçok eski eşya çıktı.”

*bi gecidi bu köy□ yakıyo. yanmış bu köy, **yanıp-duru**. yāni yēdiden yetmişi ya^kmişlar. gurtuldūsa yūzdü beşi ancı gāşmış. (Muammer Karacasulu-Alatepe Köyü/Aydın Merkez)*
“[Yunanlılar] o köyü bir gecede yakıyorlar. Yanmış o köy, **yanmış**. Yediden yetmiş [herkesi] yakmışlar. Yüzde beşi anca kurtulmuş.”

*şindi ben□m. adım tahsin de aslındı ihsan da bizim būdu yazılışda eveldi muqdālāş şēēni inanivēr□lēmīşlē. tahsin **yazılıp-durē**. benim küçūm ihsan. okunuyorē, ben tahsin. okunuyom. (Tahsin Sevinir-Hatıpkışlası Köyü/Karpuzlu)*
“Aslında benim adım İhsan. Burada önceden muhtarların sözüne itimat edildiğinden kayıtlara Tahsin [olarak] **yazılmış**. Benim küçüğüm İhsan [olarak] biliniyor, ben Tahsin [olarak] biliniyorum.”

2. {-Ip-durur} Yapısının Bilinen Geçmiş Zaman Eki İşlevinde Kullanılışı

Aydın ve yöresi ağzlarında, {-Ip} zarf-fiil ekini almış asıl fiille *dur-* yardımcı fiilinin birleşmesi sonucunda meydana gelen bu yapı, bazen bilinen geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Söz konusu yapının, geçmiş zaman işleviyle Harezmi Türkçesi döneminde kullanılmaya başladığı yukarıda belirtilmişti. János Eckmann, *Harezmi Türkçesi* adlı çalışmasında *belirli geçmiş zaman* diye adlandırdığı bu yapının, neticeleri devam etmekte olan tamamlanmış eylemleri ifade etmek için kullanıldığını belirterek *ekki tewā satğın alıp turur mān, birinjā siz*

² Konuyla ilgili daha fazla örnek bulunmasına rağmen, yazının gereksiz yere uzamaması için beşer örnek verilmiştir.

mingäy siz “İki deve satın aldım (almışım), birine siz bineceksiniz (binin)” ve *‘arşnu Taşrı ta ‘ālā kızil yākıttın yaratıp turur* “Tanrı taala arşı kızıl yakuttan yaratmıştır” örneklerini vermiştir (1988b: 206).

Bilinen geçmiş zamanı ifade eden bu yapıya tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde de rastlanmıştır. Annemarie von Gabain, bu yapının ulaşılmış bir durumu ifade ettiğini belirttikten sonra *olturup tur-dıñ* “oturup durdun (oturdun)” ve *susa-p turup, iç-ip tur sen* “susadın ve içtin (susamıştın içtin)” örneklerini vermiştir (1988: 103). Omeljan Pritsak da *Kıpçakça* ve *Ermeni Kıpçakçası* adlı çalışmalarında birleşik geçmiş zaman adını verdiği bu yapı için verdiği örnek kelimeleri hem bilinen geçmiş zaman hem de öğrenilen geçmiş zaman şeklinde anlamlandırmıştır (1988a: 120; 1988b: 127).

Söz konusu yapı, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de bilinen geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılmıştır. Mecdut Mansuroğlu, *-p, -up/-üp* zarf-fiili ile geniş zaman eki almış *dur-* yardımcı fiilinin yer yer geçmiş zaman ifadesi de olan bir süreklilik ifade ettiğini belirtmiş ve *dün gäl-üp sän* “dün geldin”, *var-up-tı* “vardı”, *bas-up-dı* “bastı” örneklerini vermiştir (1988: 268-269). Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesi* adlı çalışmasında söz konusu yapının, sadece birinci şahıslarda bilinen geçmiş zaman işleviyle kullanıldığını belirterek “*ne kadar hindistân tabîb-i hâzıkları var ise getürdüm kimse çâre idemedi bu işde ‘âciz kalup dururam* (T.S) (Ferec.99); *kazan aydur ogul çoban karnum açdur hiç nesneñ var mıdur yimege didi çoban aydur belî agam kazan giceden bir kuzu pişirüp dururam gel bu ağaç dibinde inelüm yiyelüm didi* (DKor.D.49,12)” örneklerini vermiştir (2004: 123).

Aynı yapının, Çağatay Türkçesi döneminde de bilinen geçmiş zaman işleviyle kullanıldığı bilinmektedir. János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* adlı çalışmasında *-p Gerundiumundan Yapılan Kipler* başlığı altında *geçmiş zaman II* diye adlandırdığı kipin *fiil tabanı + -p(dur/tur, seyrek olarak durur/turur) + şahıs zamirleri* şeklinde kurulduğunu, birinci ve ikinci şahıs çekimlerinin *tur* olmadan da yapılabileceğini söylemiştir (1988a: 138). Bu kipin bazen geçmiş zaman³ şiddetine sahip olduğunu belirten Eckmann, *faķîr anı körmey mén, ammâ şî`rin eşitip mén* “onu görmedim (onunla karşılaşmadım); ama şiiirini işittim” ve *kördi eger tüşde Zelîhâ ménî, mén dağı tüşümde körüp mén anı* “eğer Zeliha beni rüyasında görmüşse, ben de rüyamda onu gördüm” örneklerini vermiştir (1988a: 140). Eckmann, *Çağatayca* adlı çalışmasında ise {-p tur / dur + şahıs zamiri} kalıbıyla oluşturulan bu geçmiş zaman kipini *belirli geçmiş zaman* diye adlandırmıştır. Söz konusu yapının birinci ve ikinci şahıslarda *tur* olmadan da kullanılabildiğini belirten Eckmann, *bir-* “ver-” fiilini bu yapıya göre *birip tur min* “verdim”, *birip tur sin*, *birip tur*, *birip tur biz*, *birip tur siz*, *birip turlar* şeklinde çekimlemiştir (1988c: 242-243).

Aynı yapı, çağdaş lehçelerde de bilinen geçmiş zaman işleviyle kullanılmaktadır. Serebrennikov, bu yapının bazı lehçelerdeki çekimli şekillerini tablolar hâlinde göstermiş ve birinci şahıs çekimlerinde *tur-* yardımcı fiilinin düşebileceğini belirttikten sonra *koypmën* “koydum” ve *kélipsiz* “gelmiştiniz” örneklerini vermiştir (2011: 165-166). Bu yapının Türkmen Türkçesinde de şahit olunan veya bilinen bir zamandaki olayları bildirme işleviyle kullanıldığı bilinmektedir (İlker 1997: 103). Aşağıdaki örnekler, söz konusu yapının Aydın ve yöresi ağızlarında da bilinen geçmiş zaman işleviyle kullanıldığını göstermektedir. Bu örneklerden bazılarında, yapının birinci şahıs dışındaki çekimlerde de kullanıldığı görülmektedir.

örätmän_ onun güvâsi d□_ aydında. âmet çenğäl. benim yeğenim□_ alıp-durü_ ó. bu zâliha dēzāñ gızım□_ alıp-duru. (Emine Karamenderes-Karaçakal Köyü/Yenipazar)
 “Onun damadı da Aydın’da öğretmen. [Adı] Ahmet Çengel. O, benim yeğenimi **aldı**. Zeliha teyzenin kızını **aldı**.”

³ Örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu ifadeyle bilinen geçmiş zaman kastedilmektedir.

hacī amcañ cöküp-duru. ben tüzäk müzek odun mudun ne buldüsam yaktım. (Hayriye Uyar-Bağlarbaşı Köyü/Çine)

“Hacı amcan [hastalıktan] **cöktü**. Ben tezek, odun ne bulduysam [onu] yaktım.”

*aydına dağıldığ izmirä dağıldıK. anğaraya vardıK. dış dıvlete vardıK. **dağılıp-duruyuz**. (Emine Karamenderes-Karaçakal Köyü/Yenipazar)*

“Aydın’a, İzmir’e yerleşenler oldu. Ankara’ya giden var, başka ülkelere giden var. **Dağıldık**.”

būdā gidip-duru bu ta ötey mahalleyi. ha būdu aqırībāyız da oreyn gäl oldu gitdi. (Fatma Sever-Tatarmemişler Köyü/Çine)

“Bu, öteki mahalleye buradan **gitti**. Burada [birbirimizle] akrabayız ama gelin olup oraya gitti.”

felÇ oldum ben. bellerim gürilip-duru benim. zor yürüyüm bakşañ anam. felÇ oldum ben de. bi de tiriye çekTirdik. bi de gırdırdık belimi. (Bahriye Yenişen-Dampınarı Köyü/Germencik)

“Felç oldum. Belim kırıldı. Baksana zar zor yürüyorum. Felç oldum. [Bunun üzerine] Tire’de [belimi] çekTirdik. Bir de belimi kıldırdık.”

3. SONUÇ

Eskicil unsurlar yönünden oldukça zengin olan ağızlar, yazı dilinde kaybolmuş birçok dil mirasının günümüze ulaşmasını sağlayan birer taşıyıcı durumundadırlar. Bu özellikleri sayesinde günümüzle geçmiş arasında bir köprü vazifesi üstlenen ağızlar, yazı dilinde aydınlatılmayan bazı problemlerin çözümü açısından da büyük bir öneme sahiptirler. Bu çalışmada ele aldığımız geçmiş zaman işlevindeki {-ip-durur} yapısının Aydın ve yöresi ağızlarında kullanılıyor olması da bu bakımdan oldukça ilginçtir. Söz konusu yapı, Kazak ve Kırgız lehçelerinde {-p}, {-ptı}, {-pır}, {-ptır} şekillerine, Türkmen Türkçesinde {-Ipdr} şekline, Azeri Türkçesinde {-pdi}, {-p} şekillerine, Doğu Anadolu ağızlarında da {-f} şekline dönüşmüştür. Başka bir deyişle, ses ve şekil değişikliklerine uğrayan bu yapı, lehçe ve ağızlarda zamanla ekleşmiştir. Buna rağmen, söz konusu yapının Aydın ve yöresi ağızlarında hem de aynı Harezm Türkçesi döneminde olduğu gibi ekleşme öncesindeki birleşik fiil şekliyle kullanılıyor olması, durumu daha ilginç bir hâle getirmektedir. Bu durum, hem ağızların tarihî ve çağdaş lehçelerle olan bağlarını göstermesi bakımından hem de ağız çalışmalarının gerekliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, bu ve buna benzer yapılar, birbirinden farklılaşmış gibi görünseler de günümüzdeki Türk lehçeleri arasında derin bağlar bulunduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR Ali (2003), “Muğla’da Ağız Tabakalaşması”, **Millî Folklor Dergisi Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı Özel Sayısı**, C: 8, S: 60, s. 135-140.
- AKAR Ali (2004), **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları 50, Muğla.
- AKAR Ali (2007), “Lehçelerarası İlişkiler Bağlamında Muğla Bölgesi Ağızları Örneği”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı**, (9-15 Nisan 2006/Çeşme-İzmir), C. I, s. 47-54.
- AKAR Ali (2008), “Dede Korkut Kitabı’nda *tur-* Fiili”, **Turkish Studies**, Volume 3/1, s. 1-5.
- AY Özgür (2009), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üzerine”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri**, (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 75-99.
- BAYATLI H. Kemal (1996), **Irak Türkmen Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları 664, Ankara.
- COŞKUN Volkan (2000), **Özbek Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları 752, Ankara.
- ECKMANN János (1988a), **Çağatayca El Kitabı**, Çev.: Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 3412, İstanbul.
- ECKMANN János (1988b), “Harezmi Türkçesi”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 173-210.
- ECKMANN János (1988c), “Çağatayca”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 211-246.
- EFENDİOĞLU Süleyman (2009), “Ağrı İli Ağızları”, **Turkish Studies**, Volume 4/3 , s. 808-840.
- ERCİLASUN Ahmet B. (2002), **Kars İli Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları 797, Ankara.
- ERGİN Muharrem (1993), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- GABAİN Annemarie von (1988), “Codex Comanicus’un Dili”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 67-109.
- GÜLSEVİN Gürer ve BOZ Erdoğan (2004), **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- İLKER Ayşe (1997), **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, Türk Dil Kurumu Yayınları 679, Ankara.
- KARA Mehmet (2012), **Türkmen Türkçesi Grameri**, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1994), **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları 579, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, (= KTLG I 2006)**, [Proje Başkanları: Ahmet B. Ercilasun-Leylâ Karahan-Şükrü Haluk Akalın – M. Fatih Kirişçioglu], Türk Dil Kurumu Yayınları 879, Ankara.
- KAVAKLIÇEŞME Hüsna (2010), **Kars ve Iğdır Azerileri Ağızı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- MANSUROĞLU Mecdut (1988), “Eski Osmanlıca”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 247-276.

- NEPESOVA R., NAZAROV O. ve GÖKLENOV J. (2004), “Türkmen Türkçesi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Çev.: Suzan TOKATLI, S: 17, s. 271-286.
- ÖNER Mustafa (1998), **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları 703, Ankara.
- ÖZİŞİK Sevi (2007), **Muğla İli Ağzlarının Türkmen Türkçesi Ağzlarıyla Karşılaştırılması**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- PRITSAK Omeljan, (1988a) “Kıpçakça”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 111-122.
- PRITSAK Omeljan, (1988b), “Ermeni Kıpçakçası”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Haz.: Mehmet Akalın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73, Ankara, s. 123-132.
- SEREBRENNİKOV B. A. ve GADJİEVA N. Z. (2011), **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri**, Çev.: Tefik Hacıyev-Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yayınları 1033, Ankara.
- ZÜLFİKAR Hamza (1992), “Doğu Anadolu Ağzlarında Zaman Kavramı Taşıyan *-ip > -if* Eki”, **Türkoloji Dergisi**, C: X, S: 1, s. 13-20.